

ДИПЛОМАТИЯ: КОММУНИКАЦИЯ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘРТІП НЕГІЗДЕРІ

1938–1939 жылдардағы
Германияның Британ батылдығын
өлшеуі

Империалистік идеологияның, күш пен мүмкіндіктердің араласуы халықаралық тәртіпке нұсқан келтіріп, зомбылық әкелуі мүмкін. Осыдан келіп туатын сұрақ, уақытылы жасалған іс-әрекеттер, апаттың алдын алуы мүмкін бе еді? Ойластырылған дипломатиялық интервенциялар наполеондық Францияның немесе империялық Жапонияның бағыттарын өзгерте алатын бе еді? деген сұрақтар туындайды. Бақылаушылар жақсылап ойластырылған дипломатия әлемдік үрдістерге жағымды әсер етіп, халықаралық тәртіпке ықпал тигізе алады. Бұл дәрісте Британдық қауіптер, ұсыныстар мен хабарламалар және оған қатысты Германияның реакциясы талқыланады. Ағылшындардың шиеленіс кезінде қандай әдіс тәсілдерді қолданғандығы, шиеленістерді шешуде қандай жоспармен жұмыс істегенін сигналдық гипотезаларды жүйелі талдау арқылы бағалаймыз. Польша мен Чехословакия шиеленістерді қадағалау барысында екеуінің де бағыты әр келкі екендігі анықталады, сонымен қатар, дипломатиялық сигналдарға дейін 1 тарап жеңілдіктер беретіні туралы анықталған. Осылайша негізгі фактілер аясында сұрау механизмінің көлемі сигнализацияны көздейді. Көптеген әдебиеттер неміс ынталандыруының дереккөздерін талдап оқиды, осы кітаптың негізгі мақсаты, неміс ой түйсігіне қабылдауын дереккөздерге сүйене табу, талқылау. Ол негізінен жүйелі талдау нәтижесінде жүзеге асырылады және 1938–1939 ж.ж. аралығынды болған тарихи оқиғаны ашып көрсетеді.

1938 жылғы Мюнхен шиеленісі

1936 жылы Гитлер германдық басштабына Австрияны оккупациялау жоспарын тағайындауға бұйрық берді. Бұл операция «Отто» деген атқа ие болды. 1937 жылы 5 қарашада Гитлер қарулы күштер басшыларына өзінің алдағы жоспарларын мәлімдеді. Германия алдында өзінің «өмірлік кеңістігін» кеңейту мәселесі тұрды. Ол оны Шығыс Еуропа – Польша, Белоруссия, Украинадан таба алды. Осы мақсатқа жету үшін үлкен соғыс ашу қажеттілігі туды, ал ол сол аудандарда тұратын халықтың қырылуына алып келетін еді. «Майн Камфат» айтылғандай, Тафтон нәсіліне жататын елдерді рейхқа біріктіруден басқа Гитлерде Австрия республикасын қосып алудың екі себебі болды. Австрия Германияға Чехословакия мен оңтүстік-шығыс Еуропаға жол ашты. Вена басшылары кабинетіне австриялық ұлтшылдық партиясын кіргізу арқылы Австрия саясатын өз бақылауына алу сәті келді деп есептелінді. 11 наурызда Гитлер мен Галифакстың кездесуі өтеді. Англия Германияның Гданьск, Чехословакия және Австрияны жаулап алуына рұқсат берді. Ағылшын үкіметі ағылшын-герман қарама-қайшылықтарын қандай да болмасын амал-тәсілдер арқылы шешуді қалады. Гитлер Шушництен қамаудағы ұлтшылдарға амнистия беру және Австрия үкіметі басына ұлтшыл Зейнс-Инквартты қоюды талап етті.

Чемберлен және Гитлер Бад-Годесберг кездесуінде, 1938 жылғы 23 қыркүйекте. 22 қыркүйекте Чемберлен Годесбергке Гитлерге келіп, Судет жерінде мекен еткен немістерге мүлікті өтеу құқығы мен азаматтығын өзі таңдау құқығын талқылады. Гитлер Германияға осы аумақтарды 28 қыркүйекке дейін өткізуге, Польша мен Венгрияның талаптарын қанағаттандыруды талап етті. 12 наурызда Германия қоршауға алды. 13 наурызда Австрияның Германияға қосылуы жарияланды. Муссолини Австрияның аншлюсін мойындауына тура келді. 1938 жылдың сәуірінде Англия, Франция, АҚШ Австрия мен барлық дипломатиялық қарым-қатынастарды үзіп, оның аншлюсін қабылдады. 1938 жылы 20 ақпанда Чехословакияға қарсы кампания Гитлердің Рейхстагтағы сөзінде ашық жарияланды. Герман үкіметінің Австриядағы немістердің жағдайына көңіл бөлуі арқылы Еуропадағы Германияның саяси басқыншылық әрекетімен сипатталады. Австрияны жаулап алуына батыс демократия тарапынан қолдау тапқан Гитлер өзінің Чехословакияға қатысты жоспарларын жүзеге асыра бастады. Австрияға әскери бақылау орнату Богем бастионына шабуылы алғышартының бірі болды. Гитлер жағдайды қадағалап отырды. Оған еуропалық дағдарыс болған жағдайда Италияның кімнің жақтасы болатындығы маңызды болды. Муссолини Абессинияға толық бақылау орнатқысы келді. Алайда ағылшын үкіметінен қолдау тапқан Италия Германияның қолдауын қажет етті. Сол жағдайда ғана Италия Германияның Чехословакияға қарсы іс-әрекеттерін мойындаған болар еді.

1938 жылы 16 қыркүйекте Чемберлен жұмыс сапарымен Гитлермен кездескен болатын. Сол уақытта Германияның барлық радиостанцияларында Генлейннің Судет облысынан некциялау туралы талаптары жарияланды. Бұл Чемберленнің Мюнхенге келгендегі алғашқы хабары болды. Премьер-министр, лорд Ренсимен Судет облысын Германияға беру арқылы оның Чехословакияға басып кірмеуіне сенімді болды. Франция да Судет облысының Германияға берілуін қолдады. 19 қыркүйекте неміс халқының саны 50%-дан асқан барлық Чехословакия аудандарын тез арада Германияға қосуын талап етті.

1938 жылы күзде неміс халқы Мюнхен кеңесінде өткен Судет мәселесінің бейбіт жолмен реттелуін қанағаттылықпен қарсы алады. Егер Батыс және неміс халықтары бұл жағдайға нүкте қойылды деп есептесе, Гитлер Мюнхен кеңесіне дейін басқаша ойлады. Ол кеңестің орнына Чехословакиямен соғысты қалады. Соның көмегімен әлемге Гитлер бастаған жаңа үкіметтің жойқын күшін көрсеткісі келді. 1939 жылы наурыздағы Чехословакияны жаулап алу сыртқы саясаттың көзқарасы бойынша қауіпті болды, өйткені Мюнхен келісіміне қол қойған батыс державалары бұл әрекетке қарсы шықпады және Гитлердің алдына қойған талаптардың орындалуына түрткі болды. Гитлердің өзіне оның келесі қарсыласы Польшаға басып кіруі тура соғысқа алып келетіндігі анық болды. Польшаны саяси изоляцияда ұстау керек еді. Франко-Польша одағы мен Англия тарапынан берілген кепілдемеге қарамастан Германия тек Польшамен ғана әскери қатығыстармен шектелетіндігіне сенімді болды. Гитлер Кеңес Одағымен келсімдер арқылы Батыс державаларының алдында өз позицияларын күшейткісі келді. Ол бойынша, егер Англия Польшаны сатып кететін болса, ол әлемдік болмаса да Еуропалық соғысқа алып келетіндігі анық болды. КСРО өз тарапынан ол соғысқа араласпауын қолдады. Батыс державалары қолайсыз жағдайда болды. Гитлер бұл державалар тарапынан ешқандай тосқауыл көрмей өзінің әскери және саяси күшін көтергені соншалықты енді соғыс сол ұлы державалар арасында үрей туғызды. Муссолини әскери қақтығыстар тек Польшамен шектелмейтінін ескере отырып, Италияның соғысқа қатысуға дайын еместігін жариялады. Гитлер өзінің басып алу бұйрығын бұзды. Гитлер Батыс державаларға тағы бір рет ойлану мүмкіндігін берді. Ол Францияның соғыс жүргізбеу шешімі Англия позициясына әсер ететіндігіне үміттенді. Англия Польшамен келесі келіссөздерді жүргізу үшін Гитлер Риббентротты тағайындады. Бұл келіссөздерді нәтижесіз етуде барлық жағдайларды жасап отырды. 31 тамызда ол келісімдердің сәтсіздігін пайдаланып, ашық күш жұмсау сәті келгендігін түсінді. «Енді осы мәселені бейбіт жолмен шешудегі барлық саяси мүмкіндіктер біткеннен кейін, мен бұл мәселелерді қарастыруды шештім» деп соғысты жүргізу туралы №1 дерективасының 1-пунктінде айтылды. Оның негізінде 1939 жылы 1 қыркүйекте Польшаға қарсы әскери қимылдар басталды. Бұл актқа қарамастан Гитлер Англия мен Франция Польшаның жағдайын ескере отырып, соғысқа қатыспайтындығына үміттенді. Сонда да, Гитлер бұл мәселе бойынша жаңа конференциялардың өтуіне қарсы болды. Өзінің аса табандылығымен ол Батыс қарсыластарының соғысқа қатысуын болдырмауға тырысты.

Мюнхен келісімі [1] 1938 ж. 29–30 қыркүйек күндері Германияның Мюнхен қаласында Чехословакия жерін бөліп алу жөнінде жасалған. Оған Англия премьер-министрі Н. Чемберлен, Франция премьер-министрі Э. Даладье, Германия мен Италияның фашист диктаторлары А. Гитлер және Б. Муссолини қол қойды. Мюнхен келісімі бойынша Англия және Франция Гитлердің Батыс Еуропаға басқыншылық жасаудан бас тарқаны үшін Чехословакияның үштен бірін алып жатқан немістер көп тұратын Судет аймағын Германияға қосуды мақұлдады. Сонымен қатар бұл келісім кезінде Чехословакиямен аумақтық талас-тартыстары бар Польша мен Венгрия да өздеріне тиесілі аймақтарды алды. Мюнхен келісімі Германияның Чехословакияны түгел жаулап алуына мүмкіншілік берді және екінші дүниежүзілік соғыс өртен тұтандыру жолындағы шешуші оқиға болды.

Польша және Чехословакияның бөлінуі

Гитлер ендігі кезекте өзінің экспансиондық саясатын тоқтата алмады, мұнда оның одақтасы Польша болды. Польша Чехословакияда 1938 жылдың 21 қарашасында, Судет шиеленісінің қарсаңында чехтерге ультиматум қойды, ендігі кезекте олар Тешин облысында

80 мың поляктардан тұратын жерді қайтаруды талап етті. 30 қыркүйек күні поляктар Германия әскерлерімен Тешин облысына өздерінің әскерлерін кіргізді. Соңғы рет ультиматум қойды, осы жағдайда Чехословакия басшылығы ультиматумды қабыл алуға мәжбүр болды. Осылайша Германия мен Польша өздерінің көздеген мақсаттарына жетті. Судет жерлерінен қалған Германия Чехословакияның күшті әскери қорларын иемденді, оның ішінде: 9 жаяу әскер дивизиясы, чех әскери заводтары т.б.

Чехословакияның ыдырауы

1938–1945 жылдары Чехословакия аумағында герман Богемия және Моравия протектораты болды және Словакия, Судет облысы Германия құрамын қосылды, Оңтүстік Словакия және Карпат маңы Русі – Венгрияға, Тешиндік Силезия – Польшаға (1939 жылдан – Германияға). Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін ГДР мен ГФР, Поляк Халық Республикасы мен Аустрия, Мажар Халық Республикасы мен КСРО меншіктесіп жатты.

(1938–1945) Үшінші рейхтың құрамындағы рейха Судет жері.

Чехословакияның территориясы бірнеше бөлікке ыдырап, көбінесе Германияның протекторатының қол астында болды. Неміс әскерлері Прагаға 30 шақырым жерде орналасқан. Сонымен қатар, 3 желтоқсанда Чехословакиямен жасырын шарт жасалды, оған сәйкес ол «Германиямен шегарада қорғаныс пен қоршауларды қоя алмады». Осы оқиғалар бізге сигналдық гипотезалар арқылы Германияның ниеттерін бақылай алуға мүмкіндік берді. Гипотеза 4.4. британдық жеңілдіктер Германияға батылдылықты одан әрі нығайтуға көмектесті. Гипотеза 3.2. немістердің Галифакстың мамырдағы хабарламасын болжауға мүмкіндік берді,

осыдан келіп, Британдықтар Польшаны жақтағаны анықталды. 1939 жылға таман Британия Германия, Польша жерлерін аннексияландырудан бас тартпайтынына көзін жеткізді. 3.3. гипотеза Чемберленнің концессия туралы ұсыныстары Польшаның территорияларын Германияға беретіндігі де анықталды.

уақыт	сипаттама	Іс-қимыл
24 наурыз 1938жыл	Одақтастың қолдауынан бас тарту	Чемберлен, қауымдар палатасы уәінде сөз сөйлегенде, Чехословакия британдық ресми кепілдігін қабылдамады
28-29 сәуір	Одақтастың қолдауынан бас тарту	Британдықтар мен француздар Чехословакияны судет бойынша немістерге концессия жасауға мәжбүр етеді.
2 маусым	қатерлерден бас тарту	Чемберленнің сөзінде ешқандай нақты міндеттеме немесе қауіп жоқ.
15 қыркүйек	Жартылай концессия	Чемберлен концессия жасайды: Ұлыбритания Англияның судеттік немістерінің өзін-өзі анықтауы туралы шешім қабылдайды.
18-21 қыркүйек	Одақтастың қолдауынан бас тарту	Британдық және француздық Чехословакия баспасөзі неміс тіліндегі талаптарды қабылдайды.
26 қыркүйек	Жартылай концессия	Сэр Хорас Уилсон Чемберлен- Гитлерге хат жазады. Чемберленнің айтуынша, Германияның талаптары бейбіт жолмен қанағаттандыра алады.
27 қыркүйек	Одақтастың қолдауынан бас тарту	Британия Чехословакиядан қосымша жеңілдіктерді талап етеді.
28 қыркүйек	Жартылай концессия	Біріккен Корольдік пен Франция бұдан былай жеңілдік жасайды. Чемберлен Гитлердің талаптары орындалатынын сендірді.
29-30 қыркүйек		Мюнхен конференциясы мен келісімі.

Кестеден Польшаға тиесілі Британ дипломатиясының сигналдарымен таныс бола аласыздар және сол кездегі Британ дипломатиясының графигін көре аласыздар. 5.1. гипотезасына сай, Германиядан алынған қолдау Польшаны серпіндірді, алайда толықтай қолдау көрсетілмегендіктен, ол да бір тежелеуді алып келді. Гипотеза 3.1. бойынша Германия Британдықтардың Польшаға міндеттемелерін бақылап отырды, сол сияқты поляктардың Британдықтарға сенімі оларға деген міндеттеменің сигналын береді.

Сигналдық гипотезалардың бағалануы. Ең біріншіден автор сигналдық гипотезаларды бағалауда, үкіметтік құжаттамаларды талдайды, гипотеза 4.4. фактілерге сүйеніп көрсеткендей, немістердің беріп отырған жеңілдіктері, шынайылықты білдірген. Біріншіден сигналдық гипотезаларды 3-бөлімде қарастырылған материалдарға сүйеніп талдаған, кейіннен 5-бөлімнің гипотезаларын құжаттамалық дәлелдемелерді салыстыра отырып бағалаған. Тарихи оқиғалардың құжаттамаларына сүйенсек 3.3. гипотеза, көптеген жағдайда мемлекет бірінші рет жеңілдік берсе, ілгері қарай тағы да жеңілдік беруі ықтимал. Чехословакия бойынша келіссөздерде ағылшындар жеңілдіктер берген кезде, немістердің пайымдауынша Британия келешекте тағы да жеңілдіктерге барады және оған сенуге болады. 1938 жылы Германияның Британиядағы елшісі Чемберлен мен Галифакстың Германияға деген сыртқы саясаты бітімгершілікті білдіргенін көрсетті.

уақыт	сипаттама	Іс-қимыл
23 мамыр 1938 жыл	концессия	Галифакс жекелей Данциг пен дәлізді «абсурд» деп жариялайды. «Данциг демократиялық өзін-өзі анықтау арқылы Германияға өте алады»
28-29 наурыз 1939жыл	қауіп, жартылай концессия	Чемберленнің айтуынша, Британия мен Франция Польшаның тәуелсіздігін қорғайтын болады. Байқаушылар поляк тұтастығына қолдаудың жоқтығын атап өтті.
2 маусым	Қауіп-қатерлер	Галифакс Хендерсонға Польшаның қолдауында біршама қауіп төндіреді. Чемберленнің сөйлеген сөздері наурыздағыдай қайталануда
15 қыркүйек	ұсынсытар	Уилсон былай деді: «Фюрердің тек қана ... көзілдірігін алуға болады.» Ол әсер ету салаларында және Британияға «Польша алдындағы өз міндеттемелерінен құтылуға мүмкіндік беретін келісімге» сәйкес келмейтін шараларды көздейді.”
28-21 қыркүйек	ұсыныстар	Уилсон Германияның Біріккен Корольдігіндегі Елшісі Дирксенге ұқсас ұсыныстар жасайды.
26 қыркүйек	Қауіп-қатер	Великобритания подтверждает свою приверженность защите Польши.
27 қыркүйек	Қауіп-қатер, жартылай концессия	Хендерсон Чемберленнің Гитлерге неміс-поляк келіссөздері туралы сұрағанын жеткізді.
28 қыркүйек	келісім/ қауіп-қатер	Ағылшын-поляк келісімі жасалды.
29-30 қыруүйек	Қауіп-қатер, , жартылай концессия	Дипломатияның соңғы раунды; Неміс шешімі 1 наурызда жасалды.
	Соғысты жариялау	Біріккен Корольдік және Франция соғыс жариялайды.

Құжаттамалық дәлелдерден алынған қорытындылармен Сіздер Д қосымшасынан таныс бола аласыздар. Британ концессияларының тарихы 1939 жылға дейін созылды. Мюнхен келісімдерінен кейін Неміс жоғарғы басшылығының пікірлері бойынша егер Гитлер тек Чехословакияны ғана басып алуды көздеген болса, онда Франция мен Ұлыбритания шабуыл жасамас еді деген ойларды түйіндеді. 1939 жылдың қаңтар айында Британ елшісі келесі қорытындыға келеді: «Чемберленнің саясаты аясында Британия неміс экспансиондық саясатын Шығыс Еуропада қабылдай алады. Сол себептен олар Польшаны қорғауға келіскен. Алайда гипотеза 3.3. бойынша ол, керісінше Польшаның тұтастығын қорғауға ниеттері болмады дегенді анықтады. Дегенмен осы мәселені қолдайтын құжаттамалық дәлел жоқ, сол себептен гипотезаға қарама-қайшы келудің мәні де жоқ.

Британдықтардың концессия туралы ұсыныстары немістердің болжамдауына әсерін тигізді. Неміс елшісі: Чемберлен мен Галифакс қантөгуден бас тартып тұрған сияқты. Неміс генералы Холдер былай деді: «Чемберленнің хаты тұтас болуды білдіреді. Modus vivendi-ні қолдауға тырысыңыз». Гипотеза 3.3. болжамдағандай, Британияның жеңілдіктер туралы келісімі; Германияның оған деген сенімділігінің артуына әкелді. Былайша айтқанда гипотеза 3.3. құжаттамалық келісімдерді толық бейнелей алады. Польшаға келетін болсақ, көпшілікке айтылған риторика өзгерілмей тұрды. Гитлер де Германияда Ұлыбритания Польшаның тұтастығын толық қамтамасыздандырылғаны ескеріледі. Осылайша фактілі берілгендерден гипотеза 3.2. анықтауға болады.